

KITEKINTÉS

A LENGYEL KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁRÜGY NÉGY ÉVTIZEDE – GRAFIKONOS FELDOLGOZÁSBAN

JERZY MAJ

Az alábbi szemle a lengyel közművelődési könyvtárügy fejlődésének négy évtizedét, tehát 1945-től 1984-ig eltelt időszakát mutatja be. Arra – hangsúlyoznunk kell – nem tarthat igényt, hogy alapos elemzést adjon a könyvtárügy valamennyi eseményjelenségéről vagy akárcsak kellő mértékben dokumentálná a szóban forgó jelenségeket. Mindössze arra vállalkozik, hogy a meghatározó mutatók tükrében felvillantsa az általános fejlődési törvényszerűségeket és trendeket.

Könyvtárak és fiókkönyvtárak

A könyvtárak és fiókkönyvtárak számának növekedése 1945 és 1948 között igen gyors, majd – a hatvanas évektől kezdve – meglehetősen kiegyensúlyozott ütemű. Eltekintve a háborút követő 10–12 év érthető ingadozásaitól, a számszerű növekedés 1960–1970 között évi 1,7% körül stabilizálódik, a hetvenes évek táján 1% körül, hogy azután 1979/1980 fordulóján 0,6%-os éves értéket vegyen fel (*1. sz. grafikon*).

Kevésbé arányos a falusi könyvtárak és fiókok számának növekedése, 1970 és 1975 között erősen ingadozik, később gyakorlatilag stagnál.

Az abszolút számok persze nem alkalmasak a közművelődési könyvtárak telepítési sűrűségének bemutatására. Ezért rögzítendő az is, hogy a könyvtársűrűség az évek előrehaladtával, bár nem minden ingadozás nélkül, növekedett. Nem számítva az 1945 és 1947 közötti évek nem mindig összehasonlítható adatait, a fennmaradó 37 év alatt egy-egy intézmény által ellátandó lakosság száma majdnem 603-mal csökkent. Jelenleg kb. 3800 lakos jut egy intézményre.

Ez a mutató falun mindvégig kedvezőbben alakult, mint általában és – következésképpen – a városokban. 1948-tól kezdve az egy-egy falusi intézmény által ellátandó lakosok száma folyamatosan, összességében négyszeresen csökkent, s 1984-ben vette fel a legkedvezőbb értéket (2243 lakos). Megjegyzendő, hogy ez a trend nemcsak és elsősorban nem az új könyvtárak és fiókok gyarapodásából következik, hanem a falusi népesség számának csökkenéséből.

A *9. sz. grafikon* láttatóan mutatja be a falusi könyvtárügy fejlődési dinamikájában tapasztalható különbségeket az ügy egészének fejlődési dinamikájához hasonlítva. A falusi könyvtárak és fiókok számának alakulása 1963 óta lényegében „vízszintesé” válik, miközben a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján könnyű visszaeséseket volt kénytelen elszenvedni. Ennek ellenére a falusi fejlődés alapvetően nem különbözik az általánostól.

A könyvtári szolgálati pontok

A közművelődési könyvtári hálózat fejlődését nem tudnánk helytállóan értékelni, ha nem vennénk tekintetbe az ún. könyvtári szolgálati pontokat, az állandó intézmények működésének kiegészítésre szolgáló társadalmi létesítményeket. A háborút követő négy évtized meghatározott szakaszaiban ezek fontos eszközei voltak a könyv olyan közösségekbe való eljuttatásának, amelyekben nem alakultak ki sem a folyamatos olvasás szokásai, sem a szükséges olvasmányok megszerzésére irányuló törekvések. A szóban forgó időszakokban igen nagy erőfeszítések történtek a könyvtári szolgálati pontok létesítésére, főleg a néhány magángazdaságot tömörítő tanyabokrokban és külterületeken, az állami gazdaságokban, az iskolákban, a klubhelyiségekben stb. Ezeknek az erőfeszítéseknek köszönhetőek a 2. sz. és a 9. sz. grafikonon rögzített adatok és trendek.

Kitűnik belőlük, hogy a könyvtári szolgálati pontok kétszer is „boom”-korszakot éltek át. Első csúcuk az ötvenes évek közepére esik, a második a hetvenes évek első éveire. A szóban forgó időszakokat a társadalmi-gazdasági felélénkülés, a különféle társadalmi várakozások és aspirációk kibontakozása és következképpen a társadalmi kezdeményezések készségének a növekedése jellemezte a társadalmi élet legkülönbözőbb területein. A könyvtárügyben e körülmények folytán – többek között – a könyvtári szolgálati pontok tömeges létesítése került napirendre. A mennyiségi eredmények minden kétséget kizáróan imponálók: az ötvenes évek közepén egy-egy ilyen pontra mintegy 580 ellátandó lakos esett, a hetvenes évek elején alig 540–550 lakos falun és valamivel több mint ezer „általában”. Az ezt követő években megindult és tart mindmáig a szolgálati pontok számának a csökkenése és – természetesen – az egy-egy ilyen pontra jutó ellátandók számának növekedése. A négy évtized utolsó éveiben e pontok száma az 1957/1958-ban, illetve az 1952/1953-ban funkcionáló pontok számával volt egyenlő (vö. a 2. és a 9. grafikonnal). A visszafejlődés fő oka, hogy falun csökken a szolgálati pontok kínálta szolgáltatások iránti igény. Az összes szolgálati ponton belül is csökken a falusiak részaránya, de azért még sohasem volt 86%-nál alacsonyabb (1949: 96%, 1960: 94%, 1970: 91%, 1980: 87%, 1984: 86%). Ebből az is következik, hogy a falusi szolgálati pontok helyzetének meghatározó szerepe van a falu könyvtárügyének értékelésében.

A könyvtári szolgálati pontok regressziós mechanizmusait nehéz kimutatni és elemezni, s ezért az alábbiakban mindössze a minden kétséget kizáró mechanizmusokról emlékezünk meg:

1. Évek óta tart a fiatal és aktív lakosság faluról való elvándorlása, aminek következtében a falusi népesség mindinkább elöregszik.
2. Részben a fentiekből, de általánosabb természetű okokból is következően megszűnőben van e pontok iránti társadalmi igény (legalábbis a „régibb típusú”), amely – meglehet – falun sem jellemzőbb, mint másutt, de ott látványosabban manifesztálódik.
3. Megváltoztak a művelődésben való részvétel és a szabadidő-eltöltés preferenciái: mindenekelőtt a televíziózás von el sok időt az olvasástól, de más olyan szabadidő-eltöltési formák is akadnak, amiknek az olvasás látja a kárát (közéjük tartozik mindenekelőtt az ifjúság ún. zenei élete, valamint az ifjúság csoportos időtöltését szolgáló diszkó, hanglezgyűjtés, fényképezés stb.).

4. Változások következtek be a falusi település-struktúrában: kistelepülések és külterületi településcsoportok szűntek meg, megjavultak az út- és kommunikációs feltételek, aminek következtében megnőtt a lakosság mozgékonyasága, másként szólva: megerősödtek a lakóhelyen túli kulturális központokkal a kapcsolatai.

A társadalmi és gazdasági okokon kívül a közművelődési könyvtárügyben gyökerező okokra is rá lehet mutatni. Noha a könyvtári szolgálati pontok szerepe meghatározott időszakokban és társadalmi helyzetekben az olvasás szokásának elterjesztése szempontjából felettebb tiszteletreméltó volt, napjainkban ez a forma elöregedett, egyként képtelen az olvasási igények kielégítésére, illetve a fellépő konkurenciával, mindenekelőtt a leginkább hozzáférhető televízióval való versenyre. A könyvtári szolgálati pontok regressziója ilyen érelemben jellemző és a leginkább megmutatkozó paramétere a lengyel közművelődési könyvtárügy legutóbbi évtizedben bekövetkezett válságának is.

Az állomány

A közművelődési könyvtárak állományának növekedése az egyik olyan mutató, amely a négy évtized egésze alatt, de főként 1960-tól kezdve dinamikusan emelkedik. A *10.sz. grafikon* mutatta trendvonal exponenciálisnak nevezhető, ami a jelenség kivételes szabályosságát mutatja.

Ettől némileg eltérően növekedett az ezer lakosra eső művek száma (vö. a *8.sz. grafikon* folyamatos vonalával), ez a trend ugyanis lineáris. Ez a táblázat arról tanúskodik, hogy az egy lakosra jutó állomány növekedése viszonylag állandó dinamikájú, miközben az állomány növekedésének abszolút üteme mind gyorsabb.

A négy évtized alatt az ezer lakosra eső állomány (ha a számítás start-évének 1950-et fogadjuk el, ugyanis korábban sok a bizonytalanság az adatokban) közel a hatszorosára növekedett, a falun pedig a tízszeresére.

Mindez hatalmas növekmény, és jelenleg a könyvtári könyvvel való ellátottság színvonalára igencsak kielégítő volna, amennyiben. . . , igen: amennyiben csak a kérdés számszerű oldalát vesszük szemügyre. A Nemzeti Könyvtár Könyv- és Olvasáskutatási Intézetének felméréseiből, a gyakorló könyvtárosok és a könyvtárhasználók véleményeiből ezzel szemben teljesen tisztában vagyunk azzal, hogy a közművelődési könyvtárak igen jelentős többségének állománya és gyarapodása egyáltalán nem felel meg azok érdeklődésének, akiknek hivatva van szolgálatára állni.

Fontos, hogy a könyvtárak és fiókok szaporodásának ütemét ábrázoló vonalakat összevessük az állomány gyarapodási ütemét ábrázoló vonallal (*1.sz. és 10.sz. grafikon*). Mint a szóban forgó grafikonokból kitűnik, csupán az ötvenes és a hatvanas években hasonlítható össze a könyvtárak számszerű növekedésének az üteme az állománygyarapodás ütemével. A későbbi években az állomány sokkal gyorsabban növekedett, mint az új intézmények száma. Minthogy más forrásokból közismert, hogy a könyvtárak térbeli gyarapodása alig nagyobb, mint ami számszerű gyarapodásukból következik, a helyzet ilyen módon alakulása a közművelődési könyvtárak fokozódó zsúfoltságáról is árulkodik.

Az olvasók

A közművelődési könyvtárak munkájának tükröztetésére a leginkább elismert három paraméter, úm. az állomány, az olvasók és a kölcsönzések száma közül, az olvasók számának növekedése volt a leglassúbb, mégpedig abszolút értelemben (10.sz. grafikon) és a lakosokra átszámítva egyaránt (8.sz. grafikon). Viszonyítási évként 1951-et elfogadva (a korábbi két évben a mutatók fölöttébb instabilak és bizonytalanok voltak), az olvasók száma abszolút adatokban megháromszorozódott (pontosabban: 320%-ra nőtt), a lakosságra vetítve megkétszereződött (220% 1951-hez képest). 1951-ben a közművelődési könyvtáraknak 2 325 000 olvasójuk volt (minden 10. lakos), harminchárom év elteltével pedig 7 400 000 olvasójuk (minden 5. lakos).

Az olvasók száma a legdinamikusabban 1950 és 1955, illetve 1960 és 1973 között gyarapodott. A legutóbbi tíz év a szabálytalan, minimálisan növekvő trendet mutató fluktuációk időszaka (vö. a 4.sz. és 10.sz. grafikonnal).

A 4. grafikonból levonható következtetés: az olvasók számának növekedése csökkent (szinte a nulláig). Ezt a tendenciát alapjában a falusi olvasók számának csökkenése határozza meg (a városokban itt-ott kisebb-nagyobb növekedés tapasztalható, az országos növekedés ezért marad némileg a nulla fölött).

Mínthogy közismert, hogy a falusi olvasók számának csökkenését mindenekelőtt a könyvtári szolgáltatási pontok olvasóinak csökkenése generálja (ez legtöbbször egyenlő a pontok és olvasók együttes fogyásával), a következtetés is adott: a közművelődési könyvtárhálózat hatókörének stagnálását a könyvtári szolgálati pontok regressziója határozza meg. És (mint már szó volt róla) ugyane pontok fejlődése határozta meg a négy évtized korábbi időszakában a hatókör bővülését is.

A lakosságra vetített olvasói létszámmutató hasonló megállapításokra készíttet, de azzal a különbséggel, hogy a regressziós tendencia itt még szembetűnőbb (vö. a 8.sz. grafikonnal): a lakosság számának növekedése gyorsabb, mint az olvasók számáé. E mutató szerint a társadalmi hatókör már legalábbis 1973 óta stagnál. (A jelenség magyarázatára másokkal való összefüggésében e szemle végfelé teszünk majd kísérletet.)

A kölcsönzőforgalom

A közművelődési könyvtárakat jellemző paraméterek közül a kölcsönzési forgalom növekedése bizonyult a négy évtized folyamán a legdinamikusabbnak (vö. 5–6., 8. 10. grafikon). A kölcsönzött művek száma a leggyorsabban 1956 és 1970 között növekedett, akár az abszolút számokat, akár a 100 lakosra számított értékeket vesszük is alapul. A kölcsönzések számának emelkedése, bár lassúbb ütemben, még 1973 után is folytatódott, de a 100 lakosra számított érték ebben az évben elérte a „nullás trendet”, sőt a lényegtelen visszaesések tendenciáját is.

Mínthogy a kölcsönzések számának fogyásával párhuzamosan az utóbbi tízvalahány évben az olvasói létszám lényegében azonos maradt, az egy-egy olvasóra jutó kölcsönzések száma némileg mégis emelkedett, ami a fejlődés mind a négy évtizedére jellemző volt.

Ha egy pillantást vetünk az 5.sz. *grafikonra*, hasonló helyzetet tapasztalhatunk az olvasók megoszlásában is: a kölcsönzések számának általános csökkenését a falusi kölcsönzések számának esése határozza meg. Mivel (a falusi) kölcsönzések számának a fogyásában ismét csak a könyvtári szolgálati pontok a ludasak, arra kell következtetni, hogy e pontok regressziója nemcsak a könyvtári könyv társadalmi hatókörének alakulására van döntő kihatással, hanem a könyvtári hálózat által megvalósított használatának intenzitására is.

E tézis utolsó bizonyítása a 10.sz. *grafikon* pontozott vonala, amely a helybenolvasás intenzitását mutatja be.

Ez a vonal nem utal semmiféle olyan regresszióra, amely a könyvtári szolgálati pontokkal hozható kapcsolatba, lévén e pontokon nincs helybenolvasási lehetőség, s így nem is tudnak „beleszólni” a helybenolvasás alakulásába.

A tárgyalt jelenségekkel kapcsolatban kell felhívni a figyelmet az eddigi fejtegetések közben figyelembe nem vett 6.sz. *grafikonra*, amely a négy évtized 14 évnél fiatalabb olvasóinak, a gyermekállománynak (ez szépirodalmi művekből áll) és a gyermekek által kölcsönzött művek számának alakulásairól tájékoztat. Mindenekelőtt az tűnik ki belőle, hogy e kategóriában mind az olvasók, mind a kölcsönzések száma jóval gyorsabban növekszik, mint általában, mint országosan. Kétségbenvonhatatlan tehát a következtetés, hogy a könyvtári hatókör és intenzitása mindenekelőtt a társadalom legfiatalabb rétegének köszönhetően dinamizálódik, pontosabban szólva: az általános iskolába járó korosztály révén. E korosztály a közművelődési könyvtári kölcsönzők jó egyharmadát tette ki mindvégig, de 1956 és 1960 között, illetve 1984-ben a 35%-ot is meghaladta. A gyermekirodalom kölcsönzése a négy évtized alatt az összes kölcsönzésnek kb. 37%-át tette ki.

Ezzel szemben a gyermekek rendelkezésére bocsátott állomány az összállománynak mindössze 17,7%-a (1957-ben, mivel korábbról nincs statisztikai adat) és 21,6%-a (1957-ben és 1984-ben) között ingadozott. Tekintetbe véve azt a tényt, hogy a gyermekek nemcsak szépirodalmat és nemcsak gyermek-szépirodalmat használnak, illetve hogy a gyermekállományba történő utalás kritériumai amúgyis bizonytalanok, az imént bemutatott aránytalanságok fölött érdemes megállnunk. A teljes adatfelvételű években a 15–19 éves olvasók csoportja, amely az adott lakossági korcsoport kb. 25%-át teszi ki (meglehetősen állandósággal), az összes olvasónak kb. 60%-a szokott lenni. Ami következtetést ebből az állomány összetételére le kellene vonni, annyira egyértelmű, hogy szóba sem szabad önteni.

Meglehet: túlságosan elsietett volna az az állítás, hogy a közművelődési könyvtárhálózatot a gyermekek és az ifjúság könyvtári hálózatává kellene tenni, az azonban kétségtelen, hogy nagyfokú könnyelműség a közművelődési könyvtárhálózat publicitásának valóságát olyannyira figyelembe nem venni a könyvtárosképzésben és az állomány struktúrájának alakításában, mint ahogy ez történik.

A közművelődési könyvtárügy négy évtizede a statisztika tükrében Kísérlet a mérlegkészítésre

E szemlében tárgyalt adatféleségek mindegyikét általában a növekedés jellemzi. Ezek két adatféleség (állomány és helybenhasználat) kivételével, párhuzamos fejlődést mutatnak a következő vonatkozásokban:

- 1955-ig minden mutató gyorsan növekszik;
- 1955 és 1960 között az egyes paraméterek fejlődésében ingadozások – visszaesések és megugrások – fordulnak elő,
- 1960 és 1972 között a mutatók ismét gyors és arányos növekedésnek indulnak,
- 1973 és 1980 között a növekedés a „nullás trend” felé lassul, könnyű visszaesési és növekedési tendenciák figyelhetők meg közte, de ezek statisztikailag lényegtelenek maradnak,
- 1980 és 1984 között bizonytalanság alakul ki, a visszaesések és a felfutások nagyjából kiegészítik egymást, a négy év pedig rövid ahhoz, hogy a tendenciák kitűnjenek.

Az 1945 és 1955 között eltelt éveket a közművelődési könyvtárügy újjáépítésének nevezhetjük (eltekintve attól, hogy a szóban forgó évek mutatói sokszorosán felülmúlják az 1939. év előtti mutatókat).

Az 1960 és 1972 közötti évek alatt valósult meg a közművelődési könyvtári hálózat kiépülése és fejlesztése. Ebben az időszakban lehattünk tanui a különféle paraméterek leggyorsabb és legarányosabb növekedésének.

A hetvenes évek a stagnálás, majd – az évtized második felében – a regresszió időszakát nyitják meg a közművelődési könyvtári teljesítményekben.

Ez annak ellenére van így, hogy továbbra is nő a könyvtárak és a könyvtárfiókók száma, az állomány, sőt némely más, a működés hatékonyságának fokozódásáról valló mutató is, de a növekedési ütem sokszorosán meggyöngül.

Ebben az időszakban stabilizálódnak a működési paraméterek: 19–20%-ban az olvasók aránya a lakosság számából, az egy-egy lakosra eső évi kb. 4, az egy-egy beiratkozott olvasóra pedig kb. 20 kölcsönzés.

Nem kerülük el (a többenél kisebb mértékű) stagnálást a közművelődési könyvtárak legifjabb olvasóira vonatkozó adatok, mutatók sem. Míg a városi mutatók nem csökkennek, sőt növekszenek, addig falun igen erőteljes a csökkenés. A falusi könyvtárügy funkcionális krízisét mennyiségileg a könyvtári szolgálati pontok helyzetének alakulása határozza meg.

A közművelődési könyvtárak négy évtizedes működésének itt bemutatott paraméterei nem tesznek lehetővé egyértelmű értékeléseket és állásfoglalásokat. A szóban forgó kérdések egytől-egyig bonyolultabban és sokoldalúbban vannak kulturálisan és társadalmilag meghatározva annál, hogysem néhány, csupán a könyvtári tevékenységet tükröző paraméter alapján megfellebbezhetetlen ítéletet lehessen mondani róluk. Néhány hipotézis jellegű megállapítás megfogalmazására azért kísérletet lehet tenni. Nevezetesen a következőkére:

1. A közművelődési könyvtárhálózat teljesítményeinek csökkenését 1970 után általában és statisztikai értelemben egyaránt a könyvtári szolgálati pontok regressziója okozta. Mivel e pontok 80–90%-a falusi volt, regressziójuk mindenekelőtt a falusi könyvtárügyben idézett elő negatív jelenségeket.
2. A könyvtári szolgálati pontok regressziójának okai – mint ahogy már rá is mutattunk – változatosak, de az alapvető ok minden bizonnyal a televízió térnyerése, amely igazán könnyen hódította el a meglehetősen gyenge olvasási kultúrával rendelkező rétegeket a különben sem valamiféle attraktív kínálatot jelentő szolgálati pontoktól.
3. A könyvtári szolgálati pontok regressziójára nem figyeltek fel kellő időben a közművelődési könyvtári olvasás felelősei. A szolgálati pontok feltételeinek javítására tett elégtelen és megkésett próbálkozások nem jártak semmiféle eredménnyel. Ezek a társadalmi alapon szervezett szolgálati pontok mint tömegjelenségek a társadalmi és kulturális fejlődésnek csak egy teljesen más időszakára lehetnek jellemzőek. „Visszahozni őket a sírból” – eleve kudarcra ítélt kísérlet volna. A hálózat egy másféle struktúrájával kellene pótolni őket.
4. Bizonyos paradoxon, hogy miközben a falvakban az 1000 lakosra jutó állandó könyvtárak sűrűsége nagyobb, mint a városokban, az intézmények számát mégis a falusi szférában kell tovább sűríteni. Ez abból következik, hogy a városokban – objektív és szubjektív értelemben egyaránt – a könyvtár közelebb esik, mint falun. A közművelődési könyvtárügy válságának súlypontja a falu. És ott keresendő alapvető jelensége is. Ha nem akarjuk, hogy a háborút követő 25 év folyamán ott felhalmozódott könyv és könyvtárkultúra a semmibe vesszen, határozottan kell reagálnunk.
5. Statisztikailag Lengyelország a hálózati sűrűség és az állomány nagyság tekintetében az európai középmezőnyben foglal helyet. Ennek ellenére a lengyel közművelődési könyvtárügy egészének minőségi értékeléséhez olyan további minőségi-strukturális elemek figyelembevételére volna szüksége, amelyek e szemle keretébe nem férnek bele.

Megmaradva szemlének kereteiben, annyit mindenképpen ki kell jelentenünk, hogy az 1945-től 1984-ig eltelt négy évtized alatt szinte a semmiből sikerült megteremteni a teljesen nyilvános közművelődési könyvtárak logikusan strukturált hálózatát.

Ez a hálózat a fejlődés első negyedszázadában minden kétséget kizáróan leginkább elhanyagolt a falusi településeken és perifériákon, valamint a háború utáni évek „nagy építkezéseinek” gyengén integrált neoproletár rétegei körében. A gyors mennyiségi fejlődésen átment közművelődési könyvtárak működése hatékonyan támogatta az analfabétizmus, sőt – szó szerint értve – a kulturális analfabétizmus felszámolása érdekében indított tanfolyamokat, tartósította eredményeiket. Semmi kétség nincs felőle: a nagy nevelési és az ipari előrelépés időszakában a faluról a nagy építkezésekre és az ipari agglomerációkba vándorló lengyelek milliói számára a közművelődési könyvtárak nélkülözhetetlen tényezővé és az adott kor kulturális folyamatainak hatékony segítőivé léptek elő.

A közművelődési hálózat tevékenységét elemző valamennyi általunk bemutatott paraméter bizonyítja, hogy az ügy 1970-et követően fejlődésében legalábbis megállt, ha

ugyan nem került válságba. A valóság illetően állásának okai különbözőek és bonyolultabbak annál, minthogy néhány adat- és mutatócsoport pusztán statisztikai elemzésével magyarázatára válkozhatnánk. Ezért ehelyütt mindössze azoknak a mechanizmusoknak és okoknak a meglétére próbálunk rámutatni, amelyek a statisztikai elemzésből is kitűnnek. Némely esetben, hogy egyáltalán valamennyire is összefüggő képet kapjunk a fejleményekről, el kell majd tekintenünk e szemle önkorlátozó módszerétől, azaz a kizárólagos statisztikai adatelemzéstől, s valamelyest túllépni az elemzett adatok tárgyi valóságán.

A közművelődési könyvtárügy mint kulturális szféra, általában és speciálisan erős korrelációban áll a társadalmi folyamatok általános dinamikájával. (Ennek azonban nem mindig kell azonnali korrelációnak lennie, a könyvtárügy kvázi megkésve és nem is mindig pozitív módon szokott „reagálni”). E tézis igazsága egyértelműen kitűnik, ha végigfutunk a közművelődési könyvtárak munkáját tükröző alapvető jellemzők 1945–1970 közötti alakulásán. Itt a párhuzamok egyszerűek és mindenki számára könnyen kivehetők. Az 1970 utáni időszakban viszont, amelyet ironikus felhanggal a „dinamikus fejlődés korszaká”-nak nevez a publicisztika, a közművelődési könyvtárügy fejlődése lefékeződött. Nem lehetetlen, hogy ennek egyik oka az volt, hogy a hetvenes évek időszaka igazában nem volt a társadalmi fejlődés időszaka, hanem ellenkezőleg: a többé-kevésbé dinamikus felpörgetett gazdaság mellett a társadalom szférájában ezt az időszakot a társadalmat dezintegráló folyamatok jellemezték, az egoista, individualista és csoportérdekek (tényleges) előretörései.

Ennek ellenére úgy tűnik, hogyha ezek az okok bizonyos mértékben ki is hatottak a könyvtárügy helyzetére, a hatás nem volt nagyon lényeges. A fő okokat nem a felszínközébe, hanem a könnyen észrevehető okok között kell keresnünk, hanem a közművelődési könyvtárüggyel közvetlen kapcsolatban lévők, sőt a benne gyökerezők között.

A közművelődési könyvtárügy kezdődő stagnálásának a hetvenes évek elején – véleményünk szerint – az volt a fő oka, hogy ebben az időszakban a közművelődési könyvtárak és az általuk kínált szolgáltatások a falvakban (és a kisebb városokban) elvesztették kulturális monopóliumukat, mégpedig egy másféle kulturálódási struktúrát reprezentáló eszközzel, a televízióval szemben.

Ez a megállapítás – természetesen – nem megy felfedezészámba. Hasonló folyamatok más európai államokban is végbementek vagy a lengyel fejlődéssel egy időben, vagy annál valamivel korábban. Már-már karikatúrává torzítva főként a Harmadik Világ országokban manifesztálódnak. Az európai államok többségének közművelődési könyvtárügye azonban csakhamar megbirkózott az „elektronikus konkurenciával”, alkalmazkodott hozzá és felhasználta saját céljaira (audiovizuális részlegek létesítése, hanglemez-, hangszalag-, kazetta- és video-kölcsönzés meghonosítása, a könyv- és könyvtárpropaganda intenzív beékelődése a televíziós programokba, a bibliográfiai-információs közlések beépítése a nyilvános televíziós-számítógépes információs rendszerekbe stb.). Még a Harmadik Világban is találtak jó megoldásokat az elektronikus konkurencia hasznosítására, egyebek mellett úgy, hogy a televízió- és videokészülékeket befogták a tömeges olvasztanításba.

Sajnos, a lengyel közművelődési könyvtárügy időben nem vette észre sem a veszélyeket, sem a „műszaki újdonság” keltette újfajta esélyeket. Az első negyedszázad eredményeinek bővületében nem sikerült új szervezeti-funkcionális koncepciókkal előáll-

ni, minden maradt a régiben a „sokéves gyakorlat által verifikált modell”-re való hivatkozással. A hetvenes évek könyvtári szakirodalmának elemzése tartalmilag kísértetiesen ugyanazokat a témákat „adja ki”, mint amelyek 1960 és 1969 között már divatban voltak. A szerzők unos-untalan a korábbi témákon, a helyhiányon, a takarítás és a fűtés biztosításán, a státuszhiányon, az állománycseréhez szükséges fuvarok szervezésén és... a központi módszertani kabinet hiányán keseregnek. Nem vonva kétségbe e kérdések jogosságát, mindössze arra szeretnénk felsorolásukkal rámutatni, hogy mi az, ami elő sem fordul ebben a szakirodalomban. Így – egyebek mellett – a közművelődési könyvtárosok részéről semmiféle érdeklődés nem mutatkozik a más országokban könyvtári hódításra induló nem hagyományos, ám annál agresszívebb kultúra-terjesztő hordozók iránt.

A lengyel közművelődési könyvtárügy az itt tárgyalt négy évtized első felében sajátos kulturális forradalmat vitt végbe: irányítója volt a „könyvet minden háztető alá” törekvés megvalósításának. Sajnos, a következő forradalom elvetélt. Senkinek nem jutott eszébe egy újabb jelszó, miközben a házak tetőin televíziós antennák erdői kezdtek meredezni (kivéve azokat a háztetőket, amelyek alatt a falusi könyvtárak működtek).

A közművelődési könyvtárügy négy évtizedes eredményeinek megítélése korántsem könnyű. Az első negyed század (minden irónia nélkül) dinamikus fejlődését követő tizenvalahány év stagnáló tendenciát mutat, amely – összehasonlítva a korábbi időszakokkal – akár a válság megnevezést is kiérdemli. Az a tény, hogy az alapvető hatékonysági mutatók már tizenvalahány éve ugyanazon értékek körül oszcillálnak, arra enged következtetni, hogy a lengyel közművelődési könyvtárügy még mindig az olvasók azon mennyiségi és minőségi igény szintjének kielégítésére van beállítva, amelyet korábban határoztak meg. S ez az igény szint – bizony – nem növekszik. Mi több, igaznak tűnik az a benyomás is, hogy a lengyel közművelődési könyvtárügy jelen állapotában nem is tudna (minőségileg és mennyiségileg) megfelelő biztonsággal magasabb olvasói igény szintet kielégíteni. Noha két-három éve megfigyelhető a könyvtárak anyagi körülményeinek javulása (nőnek az állománygyarapítási keretek, rendezték a könyvtárosok fizetését), s más pozitív – főként szervezési szabályozásra vonatkozó – fejlemények is tapasztalhatók, a dolog világos: e fejleményeket nem lehet kielégítőnek nevezni. A közművelődési könyvtárügynek szerkezeti változásokra, a szervezeti koncepció vagy modell megváltoztatására van szüksége, aminek következtében rugalmasabbá válnék a struktúrája, elhárulnának a hálózati méretű állományrotáció jogszabályi akadályai, valamint azok az akadályok, amelyek az elhelyezést illetően gátolják a fejlődést („a könyvtáraknak mindig az államigazgatási egység székhelyén kell működnie”). A foglalkoztatási szabályoknak is rugalmasabbá kellene válniuk. Szükségszerű lenne a gyűjtési, állomány szervezési és selejtezési szabályok megváltoztatása is, valamint a „nem könyv jellegű” gyűjtemények (hanglemez, kazetta, videokazetta) beszerzésének és forgalmazásának a fokozása. Gyökeres fordulatot kell elérni az alapellátást biztosító könyvtárak információs tevékenységét illetően: nem arról van szó, hogy e könyvtárakban különféle újabb katalógusok és kartotékok keletkezzenek, hanem olyan katalógusok és kartotékok, amelyek megfelelnek az adott település szükségleteinek.

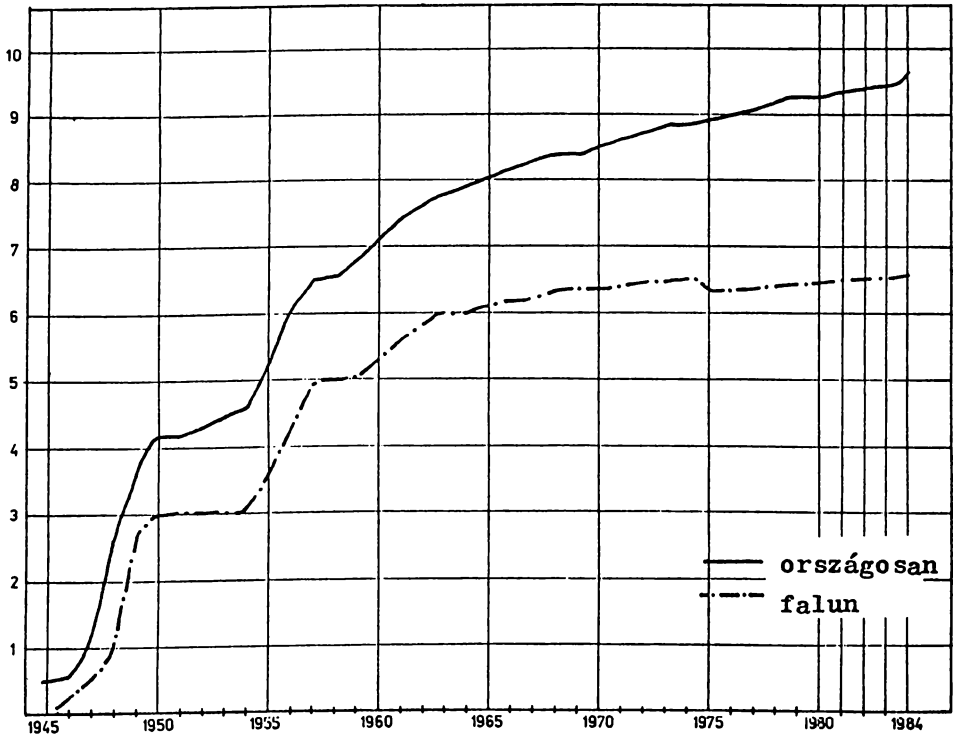
Nem egyszerűen és gyorsan megoldható dolgok ezek. Megvalósításuk sok évet igényel. Ám, ha legalább koncepcionális szinten nem munkáljuk ki őket, akkor még akkor

sem realizálódhatnak a gyakorlatban, ha történetesen több erőforrás áll a rendelkezésünkre, ami – legfeljebb – fokozatosan áll majd elő.

(Ford.: FUTALA Tibor)

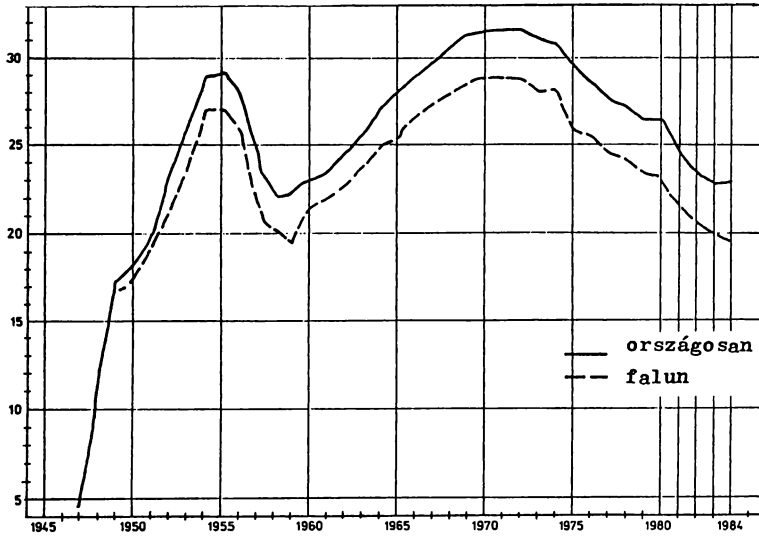
1.sz. grafikon

A könyvtárak és a fiókkönyvtárak száma 1945 és 1984 között (ezerben)

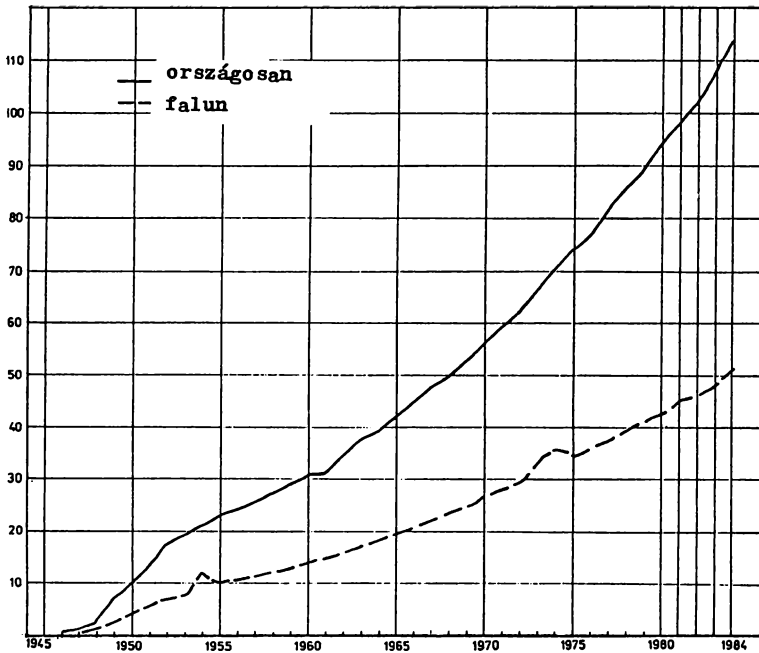

2.sz. grafikon

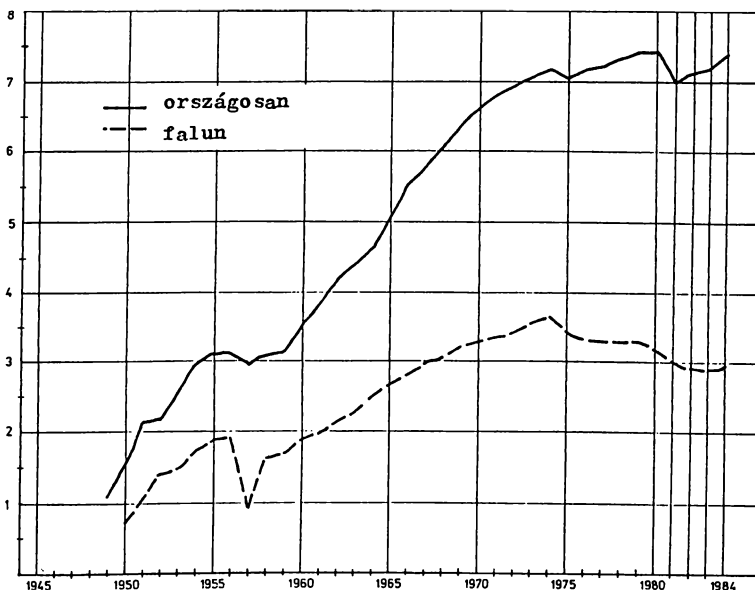
A könyvtári szolgálati pontok száma 1945 és 1984 között (ezerben)

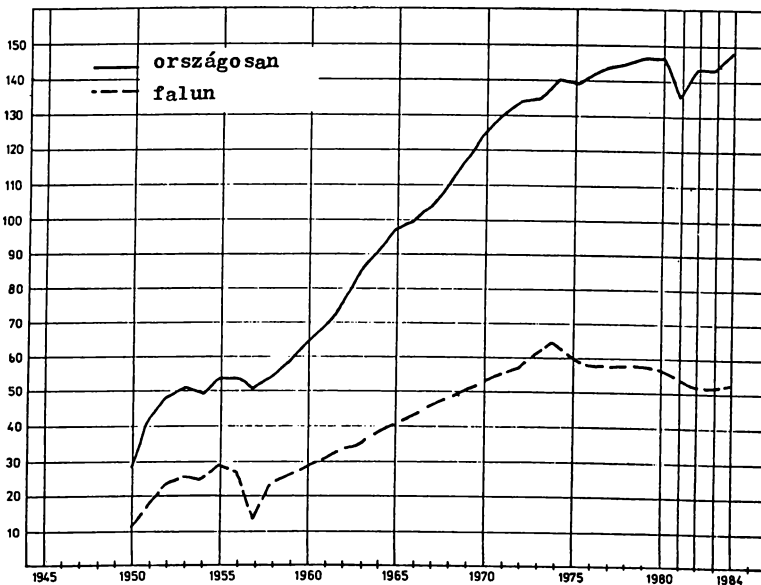
3.sz. grafikon

A közművelődési könyvtárak állománya 1945 és 1984 között
(millió kötetben)

4.sz. grafikon
A közművelődési könyvtárak olvasóinak száma 1945 és 1984 között
(millióban)

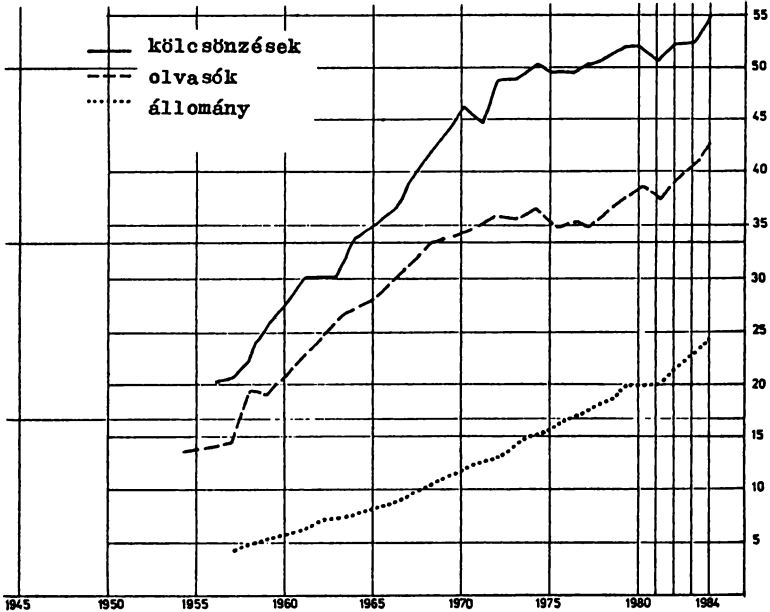

5.sz. grafikon
A kölcsönzések száma a közművelődési könyvtárakban 1945 és 1984 között
(millióban)

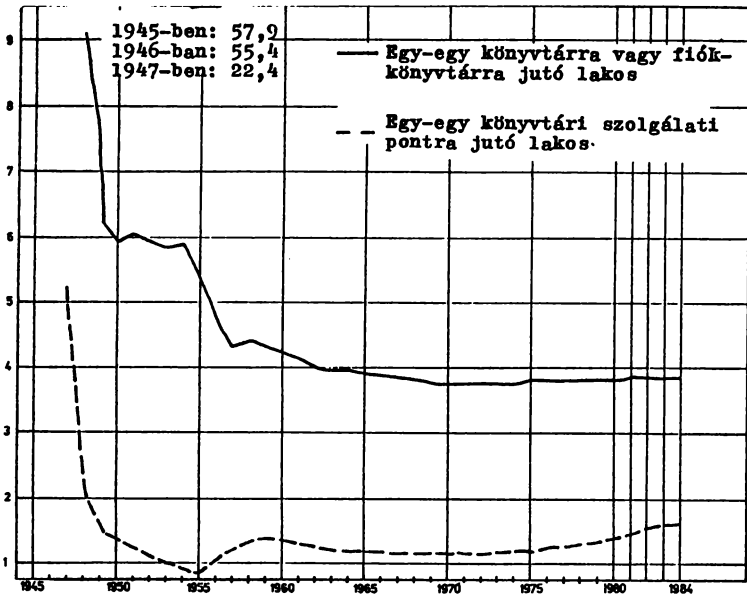
6.sz. grafikon

A 14 évnél fiatalabb olvasók, a gyermekkönyvtári állomány és a kölcsönzések száma

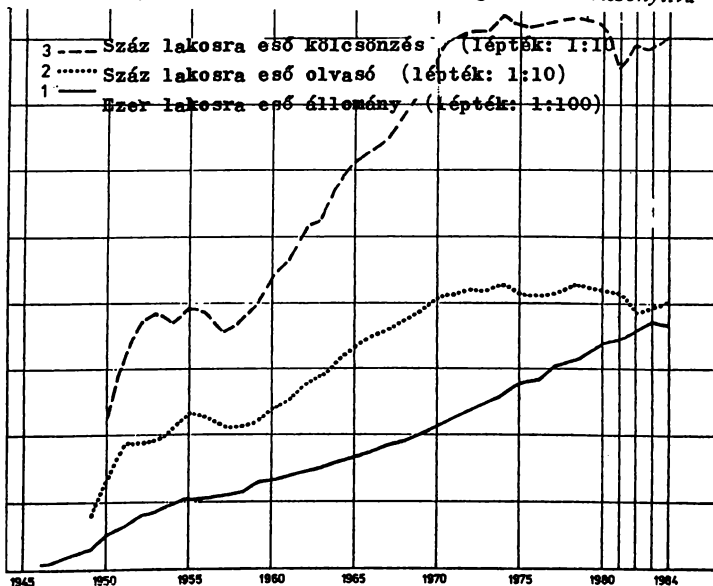

7.sz. grafikon

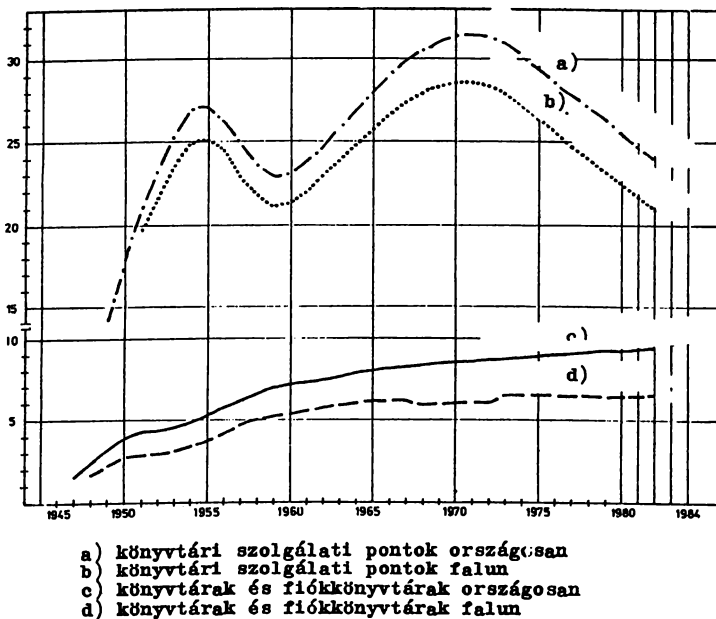
Egy könyvtárra eső lakos (ezer)

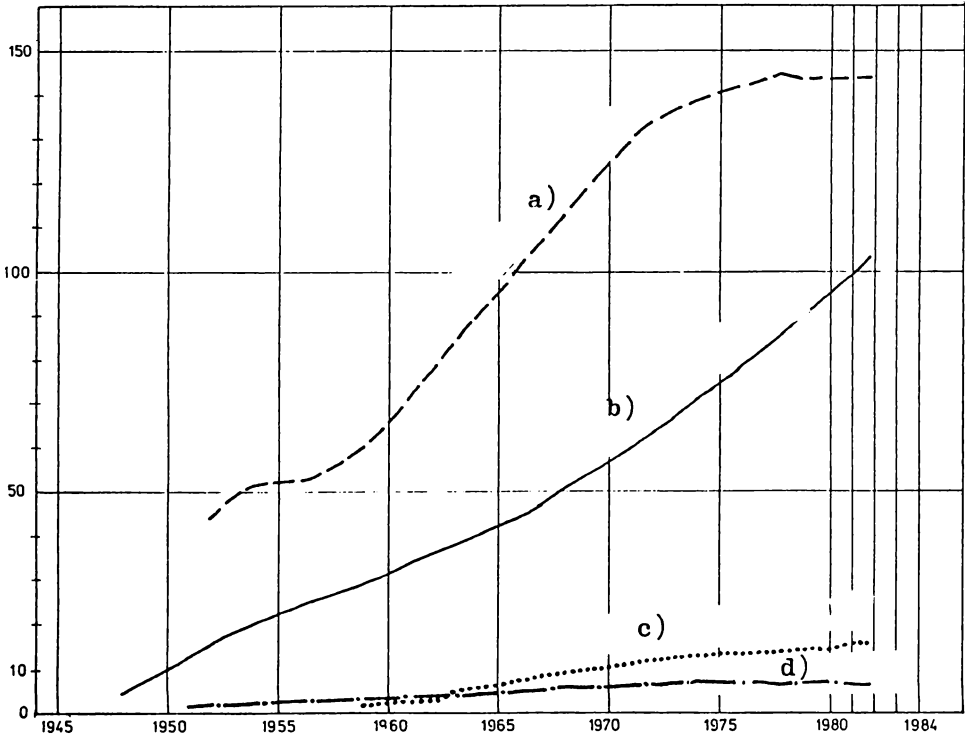
8.sz. grafikon
 Állomány, olvasók és kölcsönzések a lakosság számához viszonyítva

9.sz. grafikon
 Könyvtárak a fiókkönyvtárakkal és a könyvtári szolgálati pontok
 1945 és 1984 között – sokéves trendek

10.sz. grafikon
 Állomány, olvasók, kölcsönzések és helybenhasználat – sokéves trendek

- a) kölcsönzés országosan
 b) állomány országosan
 c) helybenhasználat országosan
 d) olvasó országosan